SIROJIDDIN SAYYID SHE'RIYATIDA MUMTOZ POETIK AN'ANA VA INTERTEKSTUAL POETIK TAFAKKUR

Narbutayev Xusniddin Ergashevich
Chirchiq davlat pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi
xusniddinnarbutaev@gmail.com
Telefon: +998998743381

Annotatsiya

Ushbu maqolada Sirojiddin Sayyid she'riyatida mumtoz poetik an'ana, an'anaviy obrazlar va intertekstual poetik tafakkurning namoyon bo'lish xususiyatlari masalasiga diqqat qaratiladi. Tadqiqot materiali sifatida muallifning "Bo'sa" (1999), "Eski tashbeh" (2002) kabi she'rlari olindi. "Bo'sa" she'ridagi "Cho'lpondan ikki satr" jumlasi shoirning avvalgi adabiy matn bilan ongli dialogga kirishganini ko'rsatuvchi intertekstual signal sifatida tahlil qilinadi. "Eski tashbeh" she'rida "qamish", "nay", "qomat", "zulf", "bel" kabi poetik birliklarning an'anaviy semantikasi hamda ularning yangi poetic nutqda qayta tashkil etilishi o'rganildi. Maqolada shoirning mumtoz poetik kodlarni tayyor holda takrorlamasdan, ularni individual metaforik tizimga kiritishi an'ana va novatorlik munosabatining o'ziga xos ko'rinishi sifatida asoslandi.

Kalit so'zlar: Sirojiddin Sayyid, mumtoz poetika, intertekstualizm, Cho'lpon, an'ana, novatorlik, tashbeh, poetik obraz, qamish, nay, zulf, g'azal.

Adabiyot taraqqiyotining muhim qonuniyatlaridan biri yangi ijodiy tajribaning avvalgi adabiy meros bilan munosabatda shakllanishidir. Shoir mavjud poetik obrazlar, motivlar, janrlar, poetik formulalar va mashhur matnlardan foydalanishi mumkin. Biroq bunday foydalanish har doim ham oddiy taqlidni anglatmaydi.

Adabiy an'ananing ijodiy o'zlashtirilishi jarayonida avvalgi poetik birlik yangi badiiy nutqqa kiradi va yangi mazmun ifodalashga xizmat qiladi. Shu jihatdan Sirojiddin Sayyid she'riyatida mumtoz poetik obrazlarning qo'llanishi alohida e'tiborga loyiqdir.

Sirojiddin Sayyid ijodining lingvopoetik xususiyatlari, metafora va ramzlari, individual uslubi har bir she'rida yaqqol namoyon bo'ladi. An'anaviy poetik kodning yangi kontekstda qanday semantik qayta tashkil etilishini shoirning ayrim she'rlari matnlari asosida kuzatishimiz mumkin.

Shoir she'ridagi eng muhim intertekstual dalillardan biri "Bo'sa" she'ridir. Uning sarlavhasi ostida "Cho'lpondan ikki satr" degan qayd berilgan. Ushbu qaydning o'ziyoq matnlararo aloqaning tasodifiy emas, muallif tomonidan ongli ravishda belgilanganini ko'rsatadi.

She'rning keyingi misralarida kabi poetik tasvirlar yuzaga keladi:

Kipriging, kokillaring tundan uzun bir kechada,
Sochlaring kipriklaringga so'ylagan sir kechada,
Tushdayin oniy, go'zal ham misli taqdir kechada...

Ushbu misralarda lirik makon "kecha" atrofida tashkil etiladi. Kiprik, kokil, soch, sir, taqdir kabi birliklar mahbuba obrazi va ishqiy kechinmani bir butun poetik tizimga birlashtiradi. Mazkur misralar asosida intertekstual munosabatni quyidagicha tizimlashtirish mumkin: avvalgi matn → muallif ishorasi → yangi poetik matn → o'quvchi xotirasi → yangi ma'no.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Shunga ko‘ra, “Cho‘lpondan ikki satr” qaydini faqat bibliografik ko‘rsatkich deb emas, balki o‘quvchini avvalgi poetik matn bilan dialogga tayyorlovchi metatekstual signal sifatida ham baholash mumkin.

“Bo‘sa” she’rida quyidagi misralar takroriy ravishda keladi:

Kel malak, kel, kel pari, kel, kel o‘pay bir erkalab,

Kel quyosh chiqquncha o‘ptir, kel o‘pay bir ertalab.

Ushbu misralar she’rning keyingi bandlarida ham takror qo‘llanadi. Takror she’rning musiqiyligini ta’minlash bilan birga, uning mazmuniy markazini ham belgilaydi. Kel fe’lining takroriy qo‘llanishi lirik qahramonning istagi va murojaatini kuchaytirib, badiiy ifoda va ta’sirchalikni yuqori darajada ta’minlashga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, ushbu takroriy poetik formula avvalgi matn bilan yangi matn o‘rtasidagi aloqani ham mustahkamlaydi. O‘quvchi bir marta tanishgan poetik formulani qayta-qayta uchratgani sari uning intertekstual xotirasi faollashadi.

“Bo‘sa” she’rida mahbubaning qiyofasi ajratilgan holda tasvirlanadi:

Qosh bilan kipriklaring, kokillaringdan teng o‘pay,

Ko‘zlaringni zulflaring, bo‘yinlaringdan so‘ng o‘pay,

Yuzlaringdan yuz o‘pay, lab, tillaringdan ming o‘pay...

Ushbu tasvir tizimida qosh, kiprik, kokil, ko‘z, zulf, bo‘yin, yuz, lab, til kabi birliklar ketma-ketligi yuzaga keladi. Bunday poetik detalizatsiya mumtoz ishqiy lirika bilan mushtaraklikka ega. Biroq Sirojiddin Sayyidning poetik tajribasida bu birliklar faqat an’anaviy tasvir formulasi sifatida qolmaydi. Ularning miqdoriy takror va kuchaytiruvchi birliklar bilan birikishi lirik ehtirosni yuqori darajada ifodalashga xizmat qiladi. Masalan, yuzlaringdan yuz o‘pay,
lab, tillaringdan ming o‘pay kabi ifodalar son jihatidan real harakatni emas, ehtirosning cheksizligini anglatadi. Bu orqali esa an’anaviy obraz individual ekspressiv modelga kiritilganidan dalolat beradi.

Sirojiddin Sayyidning “Eski tashbeh” she’ri an’ana masalasini o‘rganishda ayniqsa muhimdir. Sarlavhaning o‘zi, ya’ni “Eski tashbeh” metapoetik ahamiyatga ega. Shoir o‘zining qo‘llayotgan tasvir vositasini “eski” deb nomlash orqali an’anaviy poetik kod mavjudligini ochiq e’tirof etadi.

Nola qildi nay bo‘lib qirq yil qamish,

Ohlarimdan, yor, kelib qirqil qamish.

misralarida esa qamish → nay → nola munosabati shakllanadi.

“Nay” obrazi Sharq mumtoz poetik tafakkurida chuqur ildizga ega. Nayning insoniy nola va hijron bilan bog‘lanishi an’anaviy poetik kodlardan biridir. Biroq Sirojiddin Sayyid ushbu kodni “qirq yil” tushunchasi bilan birlashtirib, yangi mazmuniy maydon yaratadi.

“Eski tashbeh”da qirq komponentining takrorlanishi tasodifiy emas:

Qirq qamishday qiyma-qiyma qirq yilim,

Bir qamishimdir, ajab, qirq qilqamish.

Ushbu misralarda qamish bilan umr o‘rtasidagi metaforik aloqa kuchayadi.

“Qirq yil” vaqtning miqdoriy ko‘rsatkichi, “qirq qamish” esa ana shu vaqtni moddiylashtiradi, natijada vaqt → qamish → bo‘linish → umrning parchalanganligi semantik modeli hosil bo‘ladi. Shu nuqtayi nazardan, “Eski tashbeh”dagi “qamish” oddiy tashbeh manbayi emas, u vaqt va umrni idrok etishning poetik vositasiga aylangan.

She’rning yakunida quyidagi misralar ifodalanadi:

Sochlaringni biz uchun qirq qilmading,

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Senda qomatlar qamish-u bel – qamish.

Bu yerda "qomat – qamish" o'xshashligi an'anaviy poetik tasvirga asoslanadi, qamishning tikligi va nozikligi qomat bilan bog'lanadi. Ammo shoir "qomat" va "bel"ni ham qamishga tenglashtiradi. Natijada bitta an'anaviy tashbeh kengayib, qomat → bel → qamish uchligini hosil qiladi.

Ushbu poetik kengayish shoirning an'anaviy obrazni individual tarzda qayta tashkil etish mahoratini ko'rsatadi.

Sochlaring tun ichra bir-bir sirlashib,
Oldilar jon-u jahonim birlashib.
Goh qaro yong'in bo'lib yoyildilar,
Gohi selu gohida yomg'irlashib.

"Zulf" va "soch" obrazlari mumtoz lirikaning faol poetik birliklaridan bo'lsa-da, bu yerda ularning semantik maydoni kengayadi. Soch zulf → yong'in → sel → yomg'ir ko'rinishidagi transformatsion qatorni hosil qiladi.

Bu holatni an'ananing zamonaviylashtirilishi sifatida baholash mumkin. Shoir an'anaviy mahbuba detalini saqlaydi, lekin unga zamonaviy individual metaforik harakat beradi.

Bu dunyo bir g'azalday degan metaforik model yaratiladi.

"G'azal" bu yerda janr nomi sifatidagi o'zining terminologik ma'nosidan chiqib, dunyoning poetik modeliga aylanadi.

Bir baytida men xorman,
Bir baytida sen zorsan

misralarida inson "g'azal"ning "bayti"ga qiyoslanadi.

Bu juda muhim poetik transformatsiyadir: g'azal → dunyo
bayt → inson g'azalning mazmuni → inson hayoti.

Shunday qilib, mumtoz adabiyotga xos terminlar shoirning zamonaviy hayot falsafasini ifodalash vositasiga aylanadi.

Yuqoridagi tahlil qilinganlar asosida Sirojiddin Sayyid poetikasidagi an'ana va novatorlikni quyidagi model orqali ifodalash mumkin:

an'anaviy obraz → yangi kontekst → semantik transformatsiya → individual poetik mazmun.

Demak, shoirning novatorligi an'anaviy birlikni butunlay rad etishda emas, balki uni yangi semantik munosabatlarga kiritishda namoyon bo'ladi.

Quyidagilarni alohida qayd qilish lozim bo'ladi:

Birinchidan, "Bo'sa" she'ridagi "Cho'lpondan ikki satr" qaydi intertekstual munosabatning bevosita matniy dalili sifatida ajratiladi.

Ikkinchidan, "Eski tashbeh" sarlavhasi oddiy nom emas, balki shoirning o'z poetik usuli va an'anaviy tasvir vositasiga bo'lgan munosabatini bildiruvchi metapoetik signal sifatida talqin qilinishi lozim.

Uchinchidan, an'anaviy obrazlarning shoir poetikasida quyidagi mexanizm asosida yangilanishi kuzatiladi:

an'ana → kontekstual qayta qurilish → metaforik kengayish → individual poetik ma'no.

To'rtinchidan, "g'azal" va "bayt" kabi mumtoz poetik terminlar zamonaviy hayot falsafasini ifodalash vositasiga aylanishi namoyon bo'ladi.

Sirojiddin Sayyid she'riyatida mumtoz poetik an'ana va zamonaviy individual tafakkur o'zaro uyg'unlashgan. "Bo'sa" she'ridagi Cho'lponka murojaat shoirning boshqa adabiy matn bilan ongli poetik

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

dialogini ko‘rsatadi. “Cho‘lpondan ikki satr” qaydining bevosita berilishi ushbu aloqani taxmin emas, matnning o‘zida mavjud fakt sifatida tahlil qilish imkonini beradi.

“Eski tashbeh”da qamish, nay, qomat va bel kabi obrazlar an’anaviy poetik semantika bilan bog‘liq bo‘lsa-da, ular “qirq yil”, “umr”, “nola” kabi birliklar bilan yangi semantik munosabatga kirishadi.

Shuningdek, “zulf”, “g‘azal”, “bayt” kabi birliklar ham an’anaviy poetik kodni davom ettiradi, biroq yangi kontekstda yangicha mazmun hosil qiladi.

Shular asosida Sirojiddin Sayyid poetikasidagi an’ana va novatorlik munosabatini “an’anaviy poetik kodni individual semantik qayta qurish” hodisasi sifatida baholash mumkin.

Demak, shoirning poetik mahorati yangi obrazlarni mutlaqo noldan yaratish bilangina emas, balki adabiy xotirada mavjud bo‘lgan obraz va poetik formulalarni yangi ruhiy, falsafiy va estetik kontekstda qayta jonlantirishida ham namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sayyid, S. Tanlangan asarlar. 1–2-jildlar. – Toshkent: Sharq, 2018.
2. Sayyid, S. Vatanni o‘rganish. – Toshkent: Ma’naviyat, 2013.
3. Yo‘ldoshev, Q. Yoniq so‘z. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006.
4. Kilichev, B., Rustamova, M. Metaforaga xos ba’zi bir xususiyatlar (Sirojiddin Sayyid she’riyati misolida). – Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture, 2023, 3(1), Part 1.
5. Jiyanova, S. Sirojiddin Sayyid she’riyati lingvopoetikasi. – Образование, наука и инновационные идеи в мире, 2026, 87(1), 263–268.
6. Xurramova, A.Sh. Sirojiddin Sayyid she’riyatida metaforaning kognitiv-semantik tabiati. – Zamonaviy fan: innovatsion yondashuvlar va yosh tadqiqotchilarning dolzarb izlanishlari, 2026, 345–347.
7. Cho‘lpon. Asarlar. 4 jildlik. 1-jild: She’rlar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1994.
8. Karimov, N. Cho‘lpon. Hayoti va ijodi. – Toshkent: Ma’naviyat, 1999.
9. Yo‘ldoshev, B. Lingvopoetika asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2008.
10. Rahimov, A. O‘zbek she’riyatida badiiy tasvir vositalari. – Toshkent: Fan, 1987.
11. Abdupattoyev, M. O‘zbek adabiyotida ramz va metafora. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2012.
12. Mirzayev, S. O‘zbek adabiyotida poetik tafakkur. – Toshkent: Akademnashr, 2015.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.